

TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNDE ÇALIŞANLARIN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN KANUN VE İŞ HUKUKU KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ *

Çağdaş Kanvermez

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
ORCID: 0000-0003-1487-6831

Prof. Dr. Sarp Korkut Sümer

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Ziraat Fakültesi
ORCID: 0000-0001-7679-6154

Öz

Tarım sektörü, çok farklı tehlike ve riskleri barındırması nedeniyle, iş sağlığı ve güvenliği bakımından incelendiğinde dünya genelinde en tehlikeli iş kollarından biri olarak görülmektedir. Bu sektörde çalışan çoğu işçi, iş sağlığı ve güvenliği kanunu ve ilgili yönetmelikleri ile 4857 Sayılı İş Kanunu'nun kapsamı dışında kalmaktadır. Tarım sektöründe çoğu işletme; çalışan sayısı 50 kişinin altında veya kendi nam ve hesabına çalışan aile işletmeleridir. Söz konusu bu gruplar İş Kanunu ve İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamı dışında kalmaktadır. Bunun sonucu olarak da iş güvenliğine ilişkin mevzuat hükümleri ancak büyük tarım işletmelerinde uygulanmakta ve küçük işletmelerde iş kazaları, iş günü kayıpları, meslek hastalıkları gibi vakalar yasal olarak takip edilememektedir. Bu çalışmada tarım sektörü çalışanlarının ilgili kanun ve yönetmeliklerde kapsam dışı kalmaları, tarımın kendisine özgü çalışma ve uygulama özellikleri ile çalışanların durumları (çocuk veya genç işçi olması, gebe kadınlar, yaşlılar vb.) birlikte değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde, çalışma istatistikleri, literatür bilgisi ve iş hukuku ile iş sağlığı ve güvenliği kanunları dikkate alınmış ve öneriler getirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İş güvenliği, İş hukuku, Tarım, Çalışanlar, Risk

The Evaluation of Employees of Agriculture Sector in Turkey Under the Occupational Health and Safety Law and Labor Law

Abstract

The agricultural sector is considered to be one of the most dangerous businesses in the world when it is examined in terms of occupational health and safety because of its many different dangers and risks. Most labors in this sector fall outside the scope of the Labor Law No. 4857 with the occupational health and safety law and relevant regulations. The majority of enterprises in the agricultural sector are composed of less than 50 employees or family businesses operating on their own behalf. These groups are excluded from the scope of Labor Law and Occupational Health and Safety Law. As a result, the provisions of the legislation on occupational safety are applied only in large agricultural holdings and cases such as work accidents, working days losses, occupational diseases cannot be followed legally in small enterprises. In this study, the out-of-scope coverage of the agricultural sector employees in related laws and regulations, the specific working and application characteristics of agriculture and the status of the employees (child or young worker, pregnant women, elderly people, etc.) were evaluated together. In the evaluations, labor statistics, literature, labor law and occupational health and safety laws were taken into consideration and recommendations were put forward.

Keywords: Occupational safety, Labor laws, Agriculture, Employees, Risk

* Makale geliř tarihi: 04.04.2019
Makale kabul tarihi: 14.01.2020
Erken görünüm tarihi: 05.11.2020

Türkiye’de Tarım Sektöründe Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliğinin Kanun ve İş Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi

Giriş

Çalışma yaşamının diğer sektörlerinde olduğu gibi tarım sektöründe de çalışanlar çalışmaları süresince pek çok risk ile karşı kaşıya kalmaktadır. Bu riskler neticesinde yaşanan iş kazaları ve/veya meslek hastalıkları nedeniyle çalışanlar bir süre işlerinden uzak kalabildikleri gibi iş göremez hale de gelebilmekte, bu olumsuzluklar, çalışanların gelirinde azalmalara neden olmaktadır. Bu olumsuzlukların bertaraf edilebilmesi ya da asgari düzeye indirilebilmesi için sosyal güvenlik kavramı karşımıza çıkmaktadır. Sosyal güvenlik kavramı bir yandan çalışma süreci boyunca çalışanın korunmasını sağlamaya çalışırken bir yandan da çalışanın olası maddi kayıplarını karşılamaya çalışmaktadır (Karadeniz, 2012: 17). Türkiye’de çalışanların sosyal güvenliklerini sağlayan kanun 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’dur. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu uyarınca Türkiye’de uygulanan iş kazası ve meslek hastalığı sigortası; iş kazası ya da meslek hastalığı geçiren çalışanların; hem yasal hem de ekonomik açıdan korunmasını sağlamaktadır (Dericioğlu, 2010: 1). Karadeniz (2012), iş kazaları ve meslek hastalıkları ile sosyal güvenlik uygulamalarını incelediği çalışmada, sosyal güvenliğin yalnızca iş kazası ya da meslek hastalığı geçiren kişiye tazmin harcamaları sağlaması değil, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınması ve çalışanlara bu hizmetin sunulmasını da hedeflediğini vurgulamıştır.

Sosyal güvenlik uygulamalarının yanı sıra İş hukuku ile de işçi ve işveren yükümlülükleri belirlenerek devlet tarafından işçiler ile işverenler arasındaki ilişkilerin yasal sınırlamalarla belirlemektedir (Güreşçi, 2013: 123-124). Bu sınırlamaların temel amacı da işverene karşı daha zayıf konumda olan işçinin korunmasıdır.

İşçinin korunmasına hizmet eden diğer düzenlemeler ise iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı ile getirilmiştir. İş sağlığı ve güvenliği mevzuatı; çalışanların, iş kazası ya da meslek hastalığına maruz kalmadan gerekli güvenlik önlemlerinin alınması, uygulanması ve sürekliliğin sağlanmasını amaçlamaktadır. Mevzuatın temel amacı insan hayatının öncelikli olması nedeniyle ilk hedef insan hayatını

korumak, işletme ve üretim güvenliğini sağlamak iken mevzuatının temel düzenlemesi 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (İSGK)’dur. İSGK’ya göre “İş Güvenliği” tanımlaması; çalışanların iş kazalarına ve/veya meslek hastalıklarına maruziyetlerini önlemek için alınan güvenlik önlemleri ve uygulamalarıdır. İSGK 3. Madde g fıkrasına göre iş kazası tanımı; “iş yerinde veya işin yürütümü nedeniyle meydana gelen ölüme sebebiyet veren veya vücut bütünlüğünü ruhen ya da bedenen engelli hale getiren olay” şeklinde yapılmıştır.

Tarım sektörü, çok farklı tehlike ve riskleri barındırması nedeniyle, iş sağlığı ve güvenliği bakımından incelendiğinde dünya genelinde en tehlikeli iş kollarından biri olarak görülmektedir (Reed ve Wachs, 2004: 401-403; Ahioğlu, 2008:6; Yurtlu vd., 2012: 93-94). Traktörler, tarım makinaları, pestisitler, gübreler, toksik ve alerjik ajanlar, kanserojen maddeler, ergonomik tehlikeler, gürültü, titreşim, diğer hayvanlardan ve parazitlerden kaynaklanan hastalıklar, olumsuz hava koşulları (sıcak/soğuk hava koşulları), vahşi veya zehirleyen hayvanlar, çalışma koşulları ve iş ilişkileri açısından (Kendi nam ve hesabına çalışan aile bireyleri, kalıcı çalışanlar ve mevsimsel çalışanlar) diğer sektörlerden ayrılmaktadır. Bu nedenle çalışanlara İSG hizmetinin ulaştırılması ve uygulanması da diğer sektörlerden farklı olarak zorluklar içermektedir (Tunay ve Emir, 2015: 197; Akpınar ve Özyıldırım, 2016: 1243-1245). Literatürde tarım sektörü çalışanlarının karşılaştıkları tehlikeler ve iş kazaları ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. HSE (Health and Safety Executive) (2019) tarafından yayınlanan raporda, Büyük Britanya’da 2017-2018 yıllarında gerçekleşen ölümlü iş kazalarının; yapı, tarım, imalat, taşıma, atık ve diğer sektörler içerisinde tarım sektöründeki yaşanan ölümlü iş kazalarının, yapı işlerinde yaşanan ölümlü iş kazalarından sonra %29 oran ile ikinci sırada yer aldığı raporlanmıştır. HSA (Health and Safety Executive) (2019) tarafından 2009-2018 yılları arasında İrlanda’da tarım ve ormancılık alanında meydana gelen ölümlü iş kazalarının (Toplam 207 ölümlü iş kazası, %61) en çok traktörler ve taşıma araçlarından kaynaklandığı, diğer nedenlerin ise sırasıyla tarım makinaları, çiftlik hayvanları, yüksekte düşme, boğulma (gaz), düşen cisimler, ağaç kesimi-kereste işleri olduğu raporlanmıştır. Yaşlara göre ölüm nedenlerinin ise çocuklarda yaygın olarak makine kaynaklı olduğu, sonrasında sırasıyla traktör, düşen cisimler, boğulma ve elektrik kaynaklı olduğu, yaşlılarda (65 yaş üzeri) ise en sık traktör kaynaklı olduğu, sonrasında ise sırasıyla çiftlik hayvanları, yüksekte düşme, makine, düşen cisimler olduğu belirtilmiştir.

Tarım sektöründe yaşanan iş kazaları, ülkemizde de çok sayıda araştırmacının ilgisini çekmekte ve bu kapsamda çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Sümer vd. (2006: 750-751), kabinli ve kabinsiz biçerdöverlerde operatör kulak seviyesinde gürültü düzeyinin belirlenmesi ve etkilerinin değerlendirilmesi üzerine bir çalışma yürütmüşlerdir. Çalışır ve ark. (2007), su pompalarının devir sayısının artışına bağlı olarak gürültü şiddetinin de arttığı

sonucunu rapor etmişlerdir. Çakmak ve Alayunt (2009: 168), motorlu tırpan ile çalışan işçilerde beyaz parmak sendromu meslek hastalığı ile karşılaştığı bunun da ilerleyen çalışma sürecinde el-kol titreşimine maruz kalınmasıyla ilişkili olduğu belirtilmiştir. Tiryaki vd. (2010: 163-164), tarım ilaçları kullanım risklerinin değerlendirilmesi üzerine yürütmüş oldukları çalışmada, pestisitlerin insanlarda toksik olmaları nedeniyle mücadelede çalışanların meydana gelebilecek potansiyel zarardan sakınmaları gerektiğini vurgulamışlardır. Yurtlu vd.(2012: 93-94), tarımsal faaliyetler sırasında kullanılan tarım makinelerinin, bu sektörde yaşanan kazaların ana sebeplerinden birisi olduğunu belirtmişlerdir. Özgüven (2012: 52) kapalı alanlarda kullanılan tarım makinalarının gürültü haritaları ile çalışanlar için riskli bölgeleri belirlemiş, buna göre gerekli önlemlerin alınmasının önemini vurgulamıştır.

Çeşitli araştırmacılar tarafından yürütülen çalışmalar incelendiğinde, tarım sektörünün; fiziksel, ergonomik, kimyasal ve biyolojik risk etmenleri kapsamında çok çeşitli tehlike kaynağı ve risklerini barındırdığı ve iş sağlığı ve güvenliği bakımından dünya genelinde en tehlikeli iş kollarından biri olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada tarım çalışanları farklı gruplara ayrılarak (çocuk ve genç işçiler, mevsimlik tarım işçileri ve kadın tarım işçileri), iş sağlığı güvenliği ve iş hukuku açısından her grubun kendisine özgü ve/veya ortak sorunlarının belirlenmesi ve ilgili kanun ve yönetmelikler dikkate alınarak çözümler bulunması amaçlanmıştır. Söz konusu grupların istatistiksel verileri de dikkate alınarak, risk altındaki tarım çalışanlarının sayıları raporlanmış ve hem tarım çalışanları hem de yukarıda bahsedilen grupları kapsayan kanun ve yönetmelikler ortaya konmuştur.

1. Materyal ve Yöntem

Çalışma kapsamında tarım sektörü çalışanlarının iş güvenliği, çalışma koşulları ve yasal haklarının değerlendirilmesinde, öncelikle, ilgili kanun, mevzuat, yönetmelik ve genelgeler ile araştırmacılar tarafından yürütülmüş ilgili çalışma sonuçları incelenmiştir. Sonrasında, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) güncel İşgücü İstatistikleri dikkate alınmıştır. TÜİK İşgücü İstatistikleri'nde toplam çalışan sayısı içerisinde; tarımda çalışanların sayısı, tarımda kadın ve erkek çalışanların sayısı ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Buradaki çalışan sayılarına göre İSG ile İş Kanunu kapsamı dışında kalan tarım çalışanlarının sayısı ile tarım sektöründe çalışan çocuk işçiler, kadınlar ve mevsimlik tarım işçilerinin İSG ve İş Kanunu değerlendirilmeleri yapılmıştır. İncelenen tüm bilgi, mevzuat ve verilerin yeterliliği tartışılmış, yetersiz ya da yanlış olduğu düşünülen uygulamalar ortaya konularak, öneriler getirilmiştir.

2. Bulgular ve Tartışma

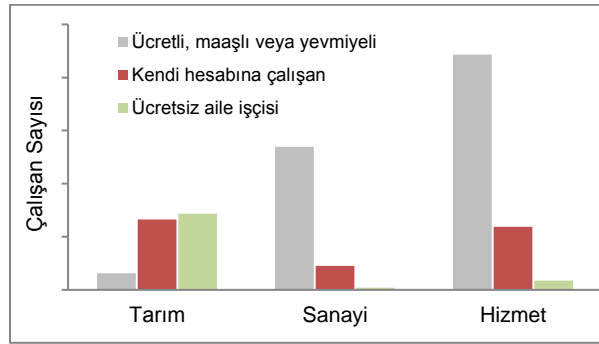
TÜİK tarafından 15 Ocak 2019 tarihinde yayınlanan İşgücü İstatistiklerinde, 2018 yılı Ekim ayı verilerine göre, tarım sektöründe istihdam edilen çalışanlar, toplam işgücünün %19’unu oluşturmaktadır (Şekil 1).

Çizelge 1. İşgücü İstatistikleri (TÜİK, 2019)

15 ve daha yukarı yaştakiler	Kadın	Erkek	Toplam
Tarım	2387000	2959000	5346000
Tarım dışı	6740000	16784000	23524000
Toplam	9127000	19743000	28870000

TÜİK (2011: 154) istatistiklerine göre; ücretsiz aile işçileri, kendi hesabına çalışanlar ve ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan sayılarının sektörlere göre dağılımı raporlanmıştır. Toplam 14 milyon 876 bin ücretli, maaşlı ve yevmiyeli çalışanlar içerisinde 14 milyon 253 bin çalışanın sanayi ve hizmet sektöründe olduğu, tarım sektöründe ise sadece 623 bin çalışan olduğu raporlanmıştır. Tarımda 2 milyon 654 bin kişi, kendi hesabına, 2 milyon 866 bin kişi ise ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. İşteki duruma göre tarım, sanayi ve hizmet sektöründe çalışan dağılımı (TÜİK, 2011: 154)

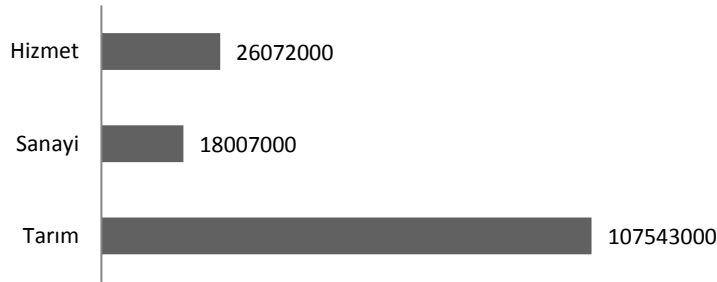
Görüldüğü gibi hizmet ve sanayi sektörlerinden farklı olarak, tarım sektöründe çalışanlar ağırlıklı olarak kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi kapsamında bulunmaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu (2016: 4) tarafından yayınlanan 2016 yılı ölümlü iş kazalarının ekonomik faaliyetlere göre sınıflama dağılımı incelendiğinde toplam 1405 kişinin iş kazalarından dolayı hayatını

kaybettiği görülmektedir. Bu ölümlü kazaların %2 ise tarım, ormancılık ve balıkçılık iş kollarında meydana gelmiştir. Aynı istatistiğe göre ise hiçbir iş kolunda meslek hastalığından ölen çalışan bulunmamaktadır.

2.1. Çocuk ve Genç İşçiler

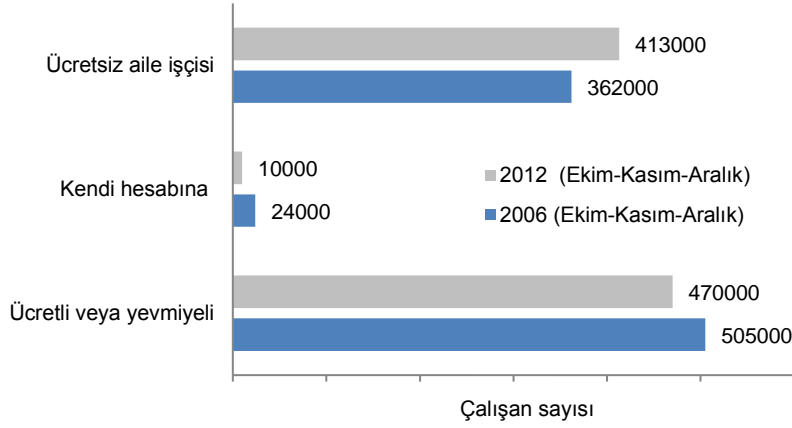
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, 2017: 35), 2012-2016 yılları arasında dünya genelindeki çocuk işçiliğinin sektörel dağılımını raporlamışlardır. Bu dağılımlara göre tarımda çalışan 5-17 yaş arasındaki çocuklar, tüm çalışan çocuk ve genç işçilerin %71'ini oluşturmaktadırlar (Şekil 2).

Şekil 2. Dünya genelinde 5-17 yaş arası çocuk ve genç işçilerin sektörlere göre dağılımı (ILO, 2017: 35)

Türkiye’de 2012 yılı çocuk işgücü istatistiklerine göre (TÜİK, 2013); 6-17 yaş grubu çocuk işçilerin (893.000) %45’ini tarım sektöründe çalışan çocuklar (399.000) oluşturmaktadır. Gülçubuk (2012: 77), yürütmüş olduğu bir çalışmada, 15 yaşından küçük çocuk işçilerin genellikle kötü koşullarda çalıştırıldığını rapor etmişlerdir. Çocuk çalışanların İşteki duruma göre dağılımı incelendiğinde, ücretsiz aile işçisi ve kendi hesabına çalışan çocukların toplamın %47’sini oluşturduğu görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. 6-17 yaş arası çalışan çocukların işteki duruma göre dağılımı (TÜİK, 2013)

TÜİK (2018) 2017 yılı verilerine göre, çocuk nüfus oranının en yüksek olduğu ilk beş il sırasıyla Şanlıurfa, Şırnak, Ağrı, Muş ve Siirt’tir. 1-17 yaş arasındaki çocukların ölüm nedenlerine göre 2015 ve 2016 yıllarındaki sayıları Çizelge 2’de verilmiştir.

Çizelge 2. 2015 ve 2016 yıllarında çocuk çalışan (1-17 yaş) ölümlerinin nedenlerine göre dağılımı (TÜİK, 2018)

Ölüm Nedeni	Ölüm yılı	
	2015	2016
Yaralanma ve Zehirlenme	2082	942
Sinir Sistemi ve Duyu Organları Hastalıkları	989	1060

Çocuk ve genç çalışanların maruz kaldıkları kötü ve yetersiz çalışma koşulları ile azımsanmayacak düzeylerdeki kaza ve ölüm istatistikleri, Dünya’da ve Ülkemizde çeşitli araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Tabcu (2015: 46-51), Adıyaman’da mevsimlik tarım işçisi ailelerin ortaokul çağındaki çocuklarının eğitim sorunlarını incelemiş ve mevsimlik tarım işçisi ailelerinin ikiden fazla çocuğa sahip olduklarını, çalışan çocukların da başta eğitim olmak üzere fiziksel, ruhsal ve sosyal gelişimlerinde sorunlar yaşandığını raporlamışlardır. Uyan Semerci ve ark. (2014: 8), yapılan saha çalışmasında mevsimlik tarım işçisi ailelerinin çocuklarının eğitimlerindeki aksamalara dikkat çekmişler ve özellikle

kız çocuklarının yarısından fazlasının yemek yapmak, su taşımak, odun toplama, çadır temizliği gibi işlerde çalıştırdıklarını raporlamışlardır.

Marlenga vd. (2007: 276) Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada’da meydana gelen ve içlerinde çocukların da bulunduğu 1193 tarım iş kazasını incelemişlerdir. Kazalarda yaralanan ya da ölen çocukların büyük kısmının aile işletmesi içerisinde çalıştığını ve dışarıdan işletmeye çalışmak için gelen çok az sayıda çocuğun iş kazasında yaralanma ya da ölümlerle karşılaştığını belirtmişlerdir. Bu çalışma ile tarımda aile işletmelerinin iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarında ilgili yasalar kapsamında olmasının önemi çocuklar açısından vurgulanmıştır. Mevsimlik tarım işçilerinde tehlikelere maruziyet yalnızca çalışan erkek/kadınları değil, çocuk ve yaşlıları da kapsamaktadır. Lordoğlu ve Etiler (2014: 1), mevsimlik tarım işçilerinin çocuklarının sıklıkla karşılaştıkları tehlikeleri; ağır yük taşıma, tarım ilaçları kutularına temas, uzun süreli çalışma ve yetersiz beslenme ve yetersiz uyku olduğunu belirtmişlerdir. Dedeoğlu (2018a: 85), Adana ve Şanlıurfa bölgesinde mevsimlik tarım işçilerinin çocukları ve mevsimlik tarım işçisi araçları arasındaki çocuk işçiliği ilişkisini incelemişlerdir ve araştırma sonucuna göre tarım araçlarının çalıştıkları işçi grubunun 18 yaş ve altındaki çocuk ve genç işçilerde yoğunlaştığı vurgulanmıştır.

4857 Sayılı İş Kanunu’nun 71. Maddesine dayanılarak çıkarılan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (ÇGÇY) gereğince çocuk işçiler “14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış”, genç işçiler ise “15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişi” olarak tanımlanmıştır. Bu Yönetmeliğe göre çocuk ve genç işçilerin çalıştırılma koşulunda genel olarak gelişim, sağlık, güvenlik ve eğitimlerini olumsuz yönde etkilemeyecek işler belirtilmiştir. Yönetmeliğin bu kapsamında yer alan tarımsal faaliyetlerin listesi Çizelge 3’de verilmiştir.

Çizelge 3. Çocuk ve genç işçilerin çalıştırılabileceği tarımsal faaliyetler (ÇGÇY, 2004).

Çocuk İşçiler	Genç İşçiler (15 yaşını doldurmuş)	Genç İşçiler (16 yaşını doldurmuş)
Düşme ve yaralanma tehlikesi olmayan meyve, sebze, çiçek toplama işleri.	Meyve ve sebze konserveçiliği, sirke, turşu, salça, reçel, marmelat, meyve ve sebze suları imalatı işleri. Meyve ve sebze kurutmacılığı ve işlenmesi işleri. Küçükbaş hayvan besiciliğinde yardımcı işler. İlaçlama ve gübreleme hariç çiçek yetiştirme işleri. Balıkthane işleri.	Kuş ve hayvan tüyü kıllarının temizlenmesi, didikleme, ayrılması ve bunlara benzer işler.
Kümes hayvanları besiciliğinde yardımcı işler ve ipek böcekçiliği işleri.		
Çiçek satışı, düzenlenmesi işleri.		

Çocuk ve genç işçilerin düzensiz çalışma saatleri ve dinlenme aralıkları, çalışan sağlığını etkileyen önemli sorunlar arasındadır. Araştırmacılar tarafından yetişkinlere kıyasla, tehlike ve riskeler karşı daha hassas oldukları belirtilen çocuk ve genç işçiler için “günlük çalışma saatleri ve ara dinlenme süreleri” de ÇGÇY’de belirtilmiştir (Çizelge 4).

Çizelge 4. Çocuk ve genç işçi çalışma ve ara dinlenme süreleri (ÇGÇY, 2004)

	Azami Çalışma Saati	
	Günlük*	Haftalık
Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen Çocuk İşçi, Genç İşçi	7 Saat, 8 Saat	35 Saat, 40 saat
Okula devam eden Çocuk İşçi ve Genç İşçi	2 Saat	10 Saat

	Ara Dinlenme Süresi	
	Çalışma Süresi (t)	Ara Dinlenmesi
Okula devam eden çocuklar	Çalışma Süresi (t)	Ara Dinlenmesi
Çocuk İşçi ve Genç İşçi**	2 Saat < t < 4 Saat	30 Dakika
Çocuk İşçi ve Genç İşçi**	4 Saat ≤ t < 7.5 Saat	1 Saat

*24 saat içinde kesintisiz 14 saat dinlenme süresi olmalı.

**Hafta tatili izinleri kesintisiz 40 saatten az olamaz.

Hurst (2007: 366-367), tarımda çalışan çocuk işçilerin, tarımsal tehlike ve riskler dikkate alındığında yetişkinlere göre daha hassas olduklarını ve önemli tehlikelerle karşı karşıya olduklarını belirtmiştir. Yaygın olarak tarımda çalışan çocukları etkileyen bu tehlikeler: Uzun çalışma süreleri, fiziksel olarak zor ve yorucu işler, aşırı sıcak ve soğukta çalışma, güçlü tarım makineleri ve kesici ekipmanların kullanımı, biyolojik risklere karşı yetişkinlere göre daha zayıf olmaları gibi birçok tehlike vurgulanmıştır.

Mevsimlik tarım işçileri çocukları, kötü çalışma koşullarının yanı sıra yetersiz barınma ve beslenme koşulları nedenleriyle, önemli sağlık problemleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Anemi, beslenme yetersizliği, paraziter hastalıklar, gelişme geriliği (Bilişsel, ince motor, kaba motor, sosyal beceri vb.), mevsimlik tarım işçisi çocuklarında yaygın olarak karşılaşılan hastalıklar olarak sıralanmaktadır. Bunlara ek olarak tarım işçilerinin maruz kaldıkları tüm fiziksel-ergonomik, kimyasal, biyolojik risk etmenlerine mevsimlik tarım işçilerinin çocukları da maruz kalmaktadırlar (Şimşek ve Koruk, 2011: 158; Şimşek, 2012: 17-20).

2.2. Tarımda Kadın Çalışanlar

Ücretsiz aile içi çalışma, kendi nam ve hesabına çalışma veya yevmiyeli çalışma gibi süreksiz ve gelir güvencesi olmayan çalışma atipik çalışma olarak adlandırılmaktadır ve atipik çalışma kadınlar arasında yaygın olarak görülür (Karadeniz, 2011: 83). Erkek ve Karagöz (2009: 9-10), kadınların en yoğun çalıştığı sektörün tarım olduğunu, sırasıyla hizmet sektörü ve sanayi sektörünün tarım sektörünü takip ettiğini bildirmişlerdir. Kırsal bölgelerde çalışan kadınlar, kentsel bölgelerde çalışan kadınlara göre sayıca daha fazladır. Bunun en önemli nedeni, kırsal alanlarda çalışan kadınların; ekim, hasat, ürün işleme ve aile içerisindeki sorumluluklarıyla birlikte yaklaşık olarak 12-14 saat çalışan şekilde ücretsiz aile işçisi olarak faaliyet göstermesidir (Karabıyık, 2012: 233; Candan ve Özalp Günal, 2013: 12). Candan ve Özalp Günal (2013: 11), 2015 yılındaki ölümlü iş kazalarının büyük kısmının tarım işlerinde olduğunu ve ilk on ayda 349 tarım işçisinin hayatını kaybettiğini belirtmişlerdir. Hayatını kaybeden tarım işçilerinin %35'ini kadın işçiler oluşturmaktadır. Uyan Semerci ve vd. (2014: 14), mevsimlik tarım işçisi kadınların eğitim durumlarına dikkat çekerek, 18 yaş üzerindeki kadınların %76.6'sının okuma yazma bilmediğini raporlamışlardır.

TÜİK tarafından 15 Ocak 2019 tarihinde yayınlanan İşgücü İstatistikleri, 2018 yılı Ekim ayı verilerine göre, toplam 9 milyon 127 bin kadın çalışan içerisinde 2 milyon 387 bin kadın çalışan (%26), tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Mevsimlik tarım işçileri grubunda yer alan kadın çalışanlar içerisinde gebe kadınların erken yaşta gebe kalma, ağır fiziksel aktivite, hijyen koşullarının sağlanamaması gibi durumlardan dolayı erken doğumlar ve/veya bebek ölümleri yaşanabilmektedir (Akdolun Balkaya vd., 2014: 8-9). Yağmur ve Orhan Ergin (2017: 614-620), hijyen koşullarının sağlanamadığı alanlarda çalışmak ve barınmak zorunda kalan mevsimlik tarım işçisi kadınların, genital hijyen sorunları da yaşadıkları, bu soruna çözüm bulmak için sağlık eğitimlerinin artırılmasına paralel olarak yaşam koşullarının ve sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

2.3. Mevsimlik Tarım İşçileri

Sanayi devrimi sonrasında tarımda da insan gücüne dayalı üretim yerini hızla makinelere bırakmış olsa da, bazı alanlarda makinelerin kullanılmadığı tarımsal faaliyetler halen sürdürülmektedir. Mekanizasyon olanaklarının bulunmadığı ya da yetersiz kaldığı alanlarda çoğunlukla ucuz işgücünden faydalanmak amacıyla mevsimlik tarım işçileri çalıştırılmaktadır (Kaya ve Özgülner, 2015: 116). Mevsimlik tarım işçileri; kişilerin ve ailelerinin topraklarının olmaması ya da yetersiz olmasından dolayı, ekonomik olarak gelir elde edebilmek için ikamet ettikleri bölgeden ayrılarak başka bölgelere tarım işçisi olarak giden ve işin bitmesinden sonra da ikamet ettikleri bölgeye dönen

kişilerdir (Çelikel Yiğiter, 2016: 61; Koruk, 2010: 18; Kaya ve Özgülner, 2015: 116). Mevsimlik tarım işçileri bireysel olarak çalışma bölgelerine gitseler de çoğunluğu aile fertleriyle (kadınlar, çocuklar ve yaşlılar gibi özel durumda olan aile bireyleriyle) birlikte göç etmektedir (Çınar ve Lordoğlu, 2011: 419; Uyan Semerci vd., 2014: 12). Çalışma süreleri belirsiz olmakla birlikte süreklilik de arz etmemektedir. Tarım sezonu başladığında yaşadıkları yeri aile fertleriyle birlikte terk ederek çalışacakları yerlere giderek çalışma yapmaktadırlar. (Görücü ve Akbıyık, 2010: 192). Mevsimlik tarım işçileri ve ailelerinin sağlıklarını olumsuz yönde etkileyecek birçok çalışma sorunları ve sosyal sorunlar bulunmaktadır. En yaygın karşılaşılan sorunlar; barınma, sağlık hizmetlerinden yararlanamama, beslenme, ulaşım ve uzun çalışma saatleridir (Fereli vd., 2016: 43; Engin 2017: 10-11).

Martin (2016: 7-8) tarafından yürütülen göçmen çalışanları konu alan araştırma sonuçlarına göre Dünya’da tarım alanındaki diğer önemli problem ise; göçmen çalışanlar ve mevsimlik çalışanlardır. Özellikle yasal olarak korunabilmeleri açısından bu iki grupta zorluklar yaşanabilmektedir. Çalışmada bunun nedeni olarak ise, göçmen ve mevsimlik çalışanların genellikle kısa süreli ya da dönemsel çalışmasından dolayı yasal haklarını bilmek istemeyebilecekleri ve kayıt dışı çalışmayı kabul etmeleri ihtimaline dikkat çekilmiştir. Endüstriyel ülkelerdeki tarım faaliyetleri incelendiğinde, daha yoksul ülkelere gelen göçmen çalışanların sayısı geçmişe göre artış göstermektedir. Bu çalışanların çoğunluğu ise kiralık ya da belirli bir ücret karşılığında çalışmaktadır. Göçmen çalışanlar, yaşadıkları yerden başka ülkelere giderek gelir getirici imkanlar elde etmektedirler. Endüstriyel ülkelerde tarım alanında göçmen çalışanların sayısı gittikçe artmaktadır, fakat buna karşılık ülke içinde mevsimlik tarım işçilerinin sayısı azalmakta olduğu ve yüksek gelirli ülkelerdeki göçmen çalışan cinsiyeti incelendiğinde büyük çoğunluğun erkek olduğu belirlenmiştir. Görücü ve Akbıyık (2010: 189), mevsimlik tarım işleri ile ilgili yaptıkları araştırmada, özellikle mevsimlik tarım işlerinin, Türkiye’deki çalışma hayatında gerek yasal koruma gerekse çalışma ve yaşam koşulları bakımından en sorunlu grup olduğu belirtilmiştir. Ülke içinde gezici veya geçici mevsimlik tarım işçilerine ek olarak ülke dışından gelen mevsimlik tarım işçileri de bulunmaktadır. Fazlıoğlu (2014: 57) tarafından ekonomik nedenlerden dolayı Ermenistan ve Gürcistan’dan Trabzon, Rize, Ordu ve Giresun’a çay ve fındık toplama işlerinde çalışmak amacıyla mevsimlik tarım işçilerinin geldiği belirtilmiştir. Uyan Semerci vd. (2014: 76), Suriye’de yaşanan savaş sonrasında Türkiye’ye gelen göçler nedeniyle özellikle Şanlıurfa, Mardin ve Gaziantep illerinde yoğunlaşarak mevsimlik tarım işçiliği yapıldığını da raporlamışlardır.

Türkiye’de mevsimlik tarım işçilerinin dağılımları genel olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz Bölgesi’ne doğrudur (Akbıyık, 2008: 230; Uyan Semerci vd., 2014: 54).

Mevsimlik (süreksiz) tarım işçiliğinde karşılaşılan önemli sorun, kayıt dışı çalışmadır (Görücü ve Akbıyık, 2010: 193). Mevsimlik tarım işçileri İş Kanunu'nun kapsamında olmadıkları gibi münferit bir iş kanununa ya da iş sağlığı ve güvenliği kanununda sahip değildir. Yaşanan sorunları gidermek amacıyla yayımlanan ilk genelge 24.03.2010 tarihli ve 27531 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2010/6 sayılı 19 maddeden oluşan "Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi" konulu Başbakanlık genelgesidir. Bu genelgenin uygulanmasında yaşanan sorunlar nedeniyle 19 Nisan 2017 tarihli ve 30043 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Mevsimlik Tarım İşçileri ile ilgili 2017/6 Sayılı Başbakanlık Genelgesi" ile 2010/6 sayılı genelge yürürlükten kaldırılmıştır (Selek Öz ve Bulut, 2013: 94). 19 Nisan 2017 tarihli ve 30043 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Mevsimlik Tarım İşçileri ile ilgili 2017/6 Sayılı Başbakanlık Genelgesi" ile mevsimlik tarım işçilerinin yaşadıkları sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Bu genelge ile özellikle kayıt dışı çalışmada önemli azalmalar görülmüş; ulaşım, barınma, sağlık, ücret ödemeleri gibi sorunlu diğer alanlara çözümler getirilmiştir.

Mevsimlik tarım işçilerinin yaşadığı yapısal ve yasal sorunların yanı sıra diğer önemli sorunları da aracılardır (Uyan Semerci vd., 2014: 61-62; Dedeoğlu, 2018a: 11-13). Aracılar genel olarak mevsimlik tarım işçileri ile işveren arasındaki köprü görevine görmektedir (Dedeoğlu, 2018b: 11-12). 27.05.2010 tarihli ve 27593 sayılı Resmi Gazete'de "Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği" yayımlanmıştır. Bu yönetmeliğin amacı işverenleri ile tarım işçileri arasında iş-işçi bulma ilişkilerini yasal çerçevede düzenlemektir. Aracı olacak kişiler İŞKUR'a bağlı olarak, bu kurumdan alacakları "Aracılık Belgesi" ile aracılık yapabilirler. Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği gereğince; aracılar ücretleri işverenlerden alır, işçiden alması bu yönetmelik gereğince yasaktır. İşçiden ücret aldığı belirlenen aracılardan belgesi iptal edilir. Aracılık yapan kişiler, işçilere işe başlamadan önce iş, ücret ve diğer konularda bilgi vermeleri gerekmektedir. İşçilerin konaklama yeri ile işyeri arasında ulaşımının sağlanmasında işveren ile birlikte kontrol ve gözetim yapmalıdırlar. Aracılar, yapılan çalışmalarla ilgili Türkiye İş Kurumu'na yılda bir kez rapor vermelidir. Dedeoğlu (2018a: 77-79), Adana ve Şanlıurfa bölgesinde 141 tarım aracı ile yaptıkları anket sonucunda 100 aracının ilköğretim eğitimini tamamlamadıkları ve 76 çalışanın aracı belgesine sahip olmadığı, 62 kişinin de aracı belgesini almaya gerek olmadığını düşündükleri raporlanmıştır. Tüm bu veriler yasal düzenlemelerin sektöre tam anlamıyla nüfus edemediğini açıkça ortaya koymaktadır.

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na göre ise "Çalışan istihdam etmeksizin kendi nam ve hesabına mal ve hizmet üretimi yapanlar" ve "aile işletmeleri" kanun kapsamı dışında bırakılmıştır. 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 4. Madde'sine göre ise; 50 ve daha az sayıda tarım ve orman işlerinin yapıldığı

işyerlerinde veya işletmelerde ve aile ekonomisi sınırları içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işlerinde bu kanun hükümleri uygulanmamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu İşgücü İstatistikleri ve Hane halkı İşgücü İstatistikleri incelendiğinde ise kanun kapsamı dışında kalan tarım çalışanı sayısının fazla olması dikkat çekmektedir. Bu istisnalar bazı araştırmacıların ilgisini çekmiş ve konunun öneminin vurgulandığı çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Akyıldız vd. (2017: 257-259) tarafından yapılan çalışmada Türkiye’de tarım alanında çalışanların büyük kısmının kendi nam ve hesabına çalışanlar veya aile işletmelerinden oluştuğu bu nedenle de birçok tarım çalışanın kanun kapsamı dışında kaldığı ve yasal yaptırımların uygulanamamasına yol açtığı vurgulanmıştır. 4857 Sayılı İş Kanunu’nun 63. maddesi’ne göre, genel olarak haftalık çalışma süresi en fazla 45 saat, günlük çalışma süresi ise en fazla 11 saattir. Tarım sektöründe yapılan faaliyetler ise genel olarak mevsimsel koşullara ve üretilen ürüne göre değişik göstermektedir. İşin başlama ve bitiş zamanları genellikle Güneş’in doğması ve batmasına bağlı olarak belirlenmektedir (Görücü ve Akbıyık, 2010: 192-201). Özellikle mevsimlik tarım işçileri günde 12 saate yakın sürede çalıştığı görülmektedir (Selek Öz ve Bulut, 2013: 110).

2.4. Tarımsal Faaliyetlerin Tehlike Sınıfları ve İş Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi

Tarımsal faaliyetler, ölümlü iş kazalarının çoğunun kaynağı olan traktörler ve tarım makinalarıdır. Traktör ve tarım makinalarının güçlü, keskin köşeli, dişli-zincirli, açıkta bulunan döner aksamları bulundurması nedenleriyle çalışanlar için birçok tehlike ve risk barındırmaktadır (Etherton vd., 1991: 766-767; Yurtlu vd., 2012: 96-98; Yıldırım ve Altuntaş, 2015: 78; Pessina ve Facchinetti, 2017: 79-80). Ziraî ilaçlar, organik/inorganik tozlar, egzoz gazı vb. kimyasal risk etmenleri (Coble vd., 2002: 418-419; Hoppln vd., 2004: 1310-1311; Poole ve Romberger, 2012: 128-129; Tiryaki vd., 2010: 155); virüsler, bakteriler, mantarlar, yabancı hayvan saldırıları vb. biyolojik risk etmenleri, tarımsal faaliyetlerin diğer önemli tehlike ve risklerini içermektedir (Selek Öz, 2013: 103; Akın, 2018; Arıkan vd., 2009: 31). Tarımsal faaliyetler, İş Sağlığı ve Güvenliği’ne ilişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği (İSGTS)’ne göre, genel olarak tehlikeli sınıfta yer almaktadır. Çizelge 5’te çok tehlikeli sınıfta yer alan iş kolları verilmiştir. Ancak tarım makinalarının tehlike ve riskleri, tarımın kendisine özgü çalışma koşulları ve çalışma gruplarının çeşitliliği (çocuk ve genç işçiler, kadın çalışanlar vb.) bütün olarak değerlendirildiğinde tehlikeli sınıfta yer alan tarımsal faaliyetler, çok tehlikeli sınıf kapsamında olabilmektedir. Örneğin; *“Bitkisel üretimi destekleyici gübreleme, tarlanın sürülmesi, ekilmesi, çapalama ile meyvecilikle ilgili budama vb. faaliyetler; fındık yetiştiriciliği, pamuk yetiştiriciliği, tütün yetiştiriciliği”* tehlikeli iş kolunda yer almaktadır ancak bu

faaliyetlerde kullanılan tarım makinalarının ölüm riski bulundurmaktadır. Çalışan grupları açısından değerlendirildiğinde ise çocuk ve genç işçilerin ÇGÇY (2004) gereğince çalıştırılabilecekleri iş faaliyetleri belirlenmiş olsada, birçok çocuk ve genç işçi bu riskli koşullarda mevsimlik tarım işçisi olan aileleri ile birlikte çalışmak zorunda kalmaktadırlar (Uyan Semerci vd., 2014: 9; Lordoğlu ve Etiler, 2014: 8-9). Dolayısıyla çocuk ve genç işçiler ÇGÇY (2004) gereğince çalıştırılması yasak olan tarımsal faaliyetlerde çalışmaktadırlar. Çizelge 5'te görüldüğü gibi çok tehlikeli sınıf içerisinde yer alan tarımsal faaliyetler, kimyasal ve biyolojik risk etmenlerinin ağırlıkta olduğu faaliyetlerdir ancak fiziksel-ergonomik risk etmenlerini içeren ve ölümlü iş kazalarına neden olan tarım makinalarının kullanıldığı faaliyetler tarımda sıklıkla yapılmakta olup bu faaliyetler çok tehlikeli sınıf içerisinde yer almamaktadır.

Çizelge 5. Tarımsal faaliyetlerin İş Sağlığı ve Güvenliği'ne İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği'ne göre çok tehlikeli sınıf içerisindeki iş kolları

İş Kolu	Tehlike Sınıfı
Bitkisel üretimi destekleyici ilaçlama ve zirai mücadele faaliyetleri	Çok Tehlikeli
Hava yoluyla yapılan bitkisel üretimi destekleyici gübreleme, ilaçlama ve zirai mücadele faaliyetleri	Çok Tehlikeli
Deniz kabuklularının (midye, istakoz vb.), yumuşakçaların, diğer deniz canlıları ve ürünlerinin toplanması (sedef, doğal inci, sünger, mercan, deniz yosunu, vb.)	Çok Tehlikeli

Kayıt dışı tarım çalışanları, genç ve çocuk işçiler, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamı dışında kalan tarım çalışanları, 4857 Sayılı İş Kanunu kapsamı dışında kalan tarım çalışanları da dikkate alınırsa, birçok tarım çalışanı İSG hizmetlerinden faydalanamamaktadır. Kapsam dışında kalan tarım çalışanları, ilgili kanun ve yönetmeliklerin kapsamına alınsa da tarım sektörünün kendisine özgü faaliyet özelliklerinden dolayı uygulamada sorunların yaşanma ihtimali çok yüksek olacaktır. Bu nedenle tarım sektörünün kendisine özgü faaliyet özellikleri dikkate alınarak yasal düzenlemelerin yapılması ve yasal düzenlemelerin uygulanmasının denetlenmesi birçok soruna çözüm olacaktır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada; tarım çalışanlarının, istatistik veriler ve literatür çalışmalarıyla, iş hukuku ile iş sağlığı ve güvenliği kanunları ve yönetmelikleri kapsamında değerlendirmesi yapılmıştır.

4857 Sayılı İş Kanunu genel olarak, iş akdine dayalı, işçi ile işveren arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir kanundur. Dolayısıyla İş Kanunu, iş sözleşmesine bağlı olarak işçi-işveren ilişkisinin yasal hükümlerinin belirlenmesine dayalıdır. Kendi nam ve hesabına çalışanlar ile ücretsiz aile işçileri herhangi bir işveren ile iş sözleşmesine bağlı olarak çalışmadıklarından dolayı İş Kanunu kapsamı dışında kalmaktadırlar. Tarımda 2 milyon 654 bin kişi, kendi hesabına, 2 milyon 866 bin kişi ise ücretsiz aile işçisi (Şekil 1) olarak toplamda 5 milyon 520 bin İş Kanunu kapsamı dışında kalmaktadır. Diğer yandan, TÜİK (2019) verilerine göre toplam tarım çalışanı sayısı 5 milyon 346 bin kişi olarak raporlanmıştır. Kayıt dışı çalışma, tarımdan farklı işlerde çalışmaya geçiş gibi faktörler dikkate alınsa da neredeyse tüm tarım çalışanlarının kendi nam ve hesabına çalıştığı ya da ücretsiz aile işçisi olduğu görülmektedir. İş Kanunu’na göre “50’den daha az işçi çalıştırılan (50 dahil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerde ve aile ekonomisi sınırları içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işleri” çalışanları İş Kanunu kapsamı dışında tutulmuştur ancak 50’den daha az çalışan bulunan tarım işi niteliğindeki işyerlerinde işçi-işveren arasındaki uyuşmazlıklar iş Mahkemeleri yerine genel hukuk mahkemeleri görevlidir ve işçinin kıdem ve ihbar tazminatı, fazla mesai ücretinin ödenmemesi, yıllık izin ücreti vb. uyuşmazlıklar da Borçlar Kanunu kapsamında değerlendirilir (Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 2018 2017/10583 E. ve 2018/23565 K.). İş Kanunu gereğince; işçi-işveren arasında yapılan iş sözleşmesinde çalışanın görevi ve yaptığı işin niteliği açıkça belirtilmelidir. Çalışanın görevi ve yaptığı işin niteliğine bağlı olarak da her bir çalışan, ilgili kanun ve yönetmeliklerde uygulanması zorunlu olan iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerini alırlar. Ancak tarım çalışanlarında sıklıkla aynı çalışma sahasında farklı işlerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin bir işçi; ekim-dikim işleri, ilaçlama, hayvanların bakım-beslenme işleri gibi birden fazla işleri yapmaktadır. Bunun sonucunda da fiziksel-ergonomik, kimyasal, biyolojik risk etmenlerine aynı anda maruz kalabilir. Tarımsal faaliyetlerin sıklıkla ilkbahar ve sonbahar sezonu arasında yapılması, sürekli olmaması, faaliyete göre sezon ve çalışma bölgesinin değişim göstermesi nedeniyle günlük ve haftalık çalışma saatleri belirlense de İş Kanunu’nda belirlenen günlük ve haftalık çalışma saati sınırlaması, ücret ve ücretin ödenmesi, ücret hesap pusulası, yıllık ücretli izin, fazla çalışma ücreti, hafta tatili ücreti, iş sözleşmesinin feshinden önce işçiye bildirilme süresinin belirlenmesi, yeni iş arama izni, çalışma süresinden sayılan haller, çalıştırılma yaşı ve çocukları çalıştırma yasağı, analık halinde çalışma ve süt izni vb. konularda sorunlar yaşanmaktadır. Yaşanılan bu sorunların önlenmesi için öncelikle tarım sektörüne özgü iş kanunu ve yönetmeliği oluşturulmalı, birçok tarım işletmesinin 50’den daha az sayıda çalışan bulundurması nedeniyle de “50’den daha az işçi çalıştırılan (50 dahil)” ibaresi de uygulanmamalıdır.

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu gereğince “Çalışan istihdam etmeksizin kendi nam ve hesabına mal ve hizmet üretimi yapanlar” kanun kapsamı dışında bırakılmıştır. Tarımda 2 milyon 654 bin kendi nam ve hesabına çalışan, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamı dışında kalmaktadırlar. Tarımsal faaliyetlerin sahip olduğu tehlike ve riskler dikkate alındığında ise bu çalışanların tamamı ölüm riskine sahip işler yapmaktadırlar. Tarımsal faaliyetlerin tehlikelerinin çeşitliliğinin fazla olması ve ölüm riskini bulundurması nedeniyle tarımsal faaliyetlerin tehlike sınıflarında da düzenlemeler yapılarak özellikle tarım makinalarının kullanıldığı iş kollarının çok tehlikeli sınıfta yer alması gerekmektedir. Tarım makinalarının bir kısmının (traktör, römork, ekim ve dikim makinaları, biçerdöverler, vb.) trafikte de kullanılıyor olması, trafik kazası riskini de arttırmaktadır. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’na göre, trafik kazası da iş kazası olarak kabul edilebilmektedir.

Çalışan sağlığına ek olarak tarımsal faaliyetlerde kimyasal ve biyolojik risk etmenlerinin toplum sağlığı ve çevreyi etkileme olasılığı da dikkate alındığında, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini almak toplum sağlığı ve çevrenin korunması için de büyük önem taşıyacaktır.

Dünya’da ve Türkiye’de; hizmet, sanayi ve tarım sektörleri içinde çocuk ve genç işçilerin yoğun olarak çalıştığı sektörün tarım sektörü olduğu görülmektedir (Şekil 2 ve Şekil 3). TÜİK (2013) verilerine göre 6-17 yaş arasındaki 399 bin çocuk (%45), tarımsal faaliyetlerde çalışmaktadır. 6-17 yaş arasındaki çocukların işteki duruma göre dağılımlarında 2012 yılı için 413 bin çocuk ücretsiz aile işçisi, 10 bin çocuk da kendi hesabına çalışan olarak raporlanmıştır. Literatür çalışmalarında, tarımda çalışan çocuk ve genç işçilerin büyük kısmının mevsimlik tarım işçisi ailelerin çocukları oldukları belirtilmiştir. Dolayısıyla bu çocuk ve genç işçiler, fizyolojik özelliklerinden dolayı çalışma alanında maruz kalabilecekleri tehlike ve risklere karşı yetişkinlere göre daha savunmasız kalmalarının yanı sıra eğitim, barınma, hijyen, psikolojik ve sosyal gelişim gibi çok farklı alanlarda da sorunlar yaşamaktadırlar. Mevsimlik tarım işçileri için uygulanacak çözümler, tarımda çalışan birçok çocuk ve genç işçi için de çözüm olacaktır. Her ne kadar ÇGÇY (2004) ve 4857 Sayılı İş Kanunu hükümlerine göre çocuk ve genç işçilerin çalıştırılma faaliyetleri sınırlandırılmış olsa da, mevsimlik tarım işçisi ailelerin bireyleri olmaları nedeniyle zorunlu olarak aileleri ile birlikte göç etmekte ve çalışmaktadırlar. Uygulamada yaşanan bu soruna benzer olarak ÇGÇY (2004) gereğince çocuk ve genç işçiler için ara dinlenme süreleri detaylı olarak belirlenmiş olmasına rağmen uygulamada sorunlar yaşanmaktadır. TÜİK (2018) 1-17 yaş arasındaki çocuk çalışanların ölüm nedenleri dağılımında sıklıkla yaralanma, zehirlenme, sinir sistemi ve duyu organları, hastalıklardan kaynaklandığı raporlanmıştır. Tarımda çalışan çocuk ve genç işçilerin, tüm çalışan çocuk ve genç işçilerin %45’ini oluşturması dikkate

alınırsa bu istatistik sonuçlarının tarımda çalışan çocuk ve genç işçilerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Tarımsal faaliyetlerin çok çeşitli ve ölümle sonuçlanabilecek risk etmenlerine sahip olması ile çocuk ve gençlerin yetişkinlere göre fizyolojik olarak daha zayıf olmaları ölüm, yaralanma ve zehirlenmenin daha yüksek oranda olmasını desteklemektedir. Literatürde yer alan çalışmalara göre mevsimlik tarım işçilerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden diğer bölgelere çalışmak için göç ettikleri raporlanmıştır. Bununla birlikte, TÜİK (2018) verilerine göre çocuk nüfusunun en yüksek olduğu ilk beş il ise Şanlıurfa, Şırnak, Ağrı, Muş ve Siirt olduğu belirtilmiştir. Tüm bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde; çocuk nüfusunun en yüksek olduğu illerde yaşayan bu çocukların mevsimlik tarım işçisi olarak aileleri ile birlikte çalışmak zorunda olmaları beklenen bir sonuç olacaktır ancak bu alanda istatistik çalışmaların yetersiz olması nedeniyle somut bilgiler de elde edilememektedir. Çocuk ve genç işçiler ile mevsimlik tarım işçisi ailelerin çocukları için yapılacak yasal düzenlemelerden önce tüm coğrafi bölgeler için istatistiksel bilgiler elde edilmeli ve bölgelere göre analiz edilmelidir.

TÜİK (2019) istatistiklerine göre toplam 9 milyon 127 bin kadın çalışanın %26’sını (2 milyon 387 bin) tarım sektöründe çalışan kadınlar oluşturmaktadır. Tarımda kadın çalışanlar, diğer sektörlerdeki kadın çalışanlara göre farklılık göstermektedir. En belirgin olan fark, tarımda kadın çalışanların yaptıkları işi herhangi bir sosyal güvenceleri olmadan, ücret almadan diğer bir ifade ile hiçbir yasal hakları olmadan aile içerisinde çocuk bakımı ve yemek yapmak gibi aile içerisinde yapılması gereken sosyal bir görev olarak gerçekleştirmeleridir. Uyan ve Semerci (2014: 79) tarafından belirtilen, mevsimlik tarım işçisi 18 yaş üzerindeki kadınların büyük kısmının okuma yazma bilmemesi de eğitim haklarından da mahrum kaldıklarını göstermektedir. Gebe ve emziren kadınlar, yasal olarak kadın çalışanlar içerisinde özel bir grup olarak değerlendirilmesine rağmen tarım işlerinde çalışan kadınların, yaptıkları faaliyeti iş olarak değil aile içerisindeki görev olarak uygulamaları nedeniyle analık ve süt izni, gebe veya emziren çalışan günde yedi buçuk saatten fazla çalıştırılmaması (Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik) gibi yasal haklarından da mahrum kalmaktadırlar. Mevsimlik tarım işçileri arasında sıklıkla karşılan hijyen problemi de gebe veya emziren kadın çalışanlar ile bebek sağlığı için hayati öneme sahiptir. Mevsimlik tarım işçileri için uygulanan kanun ve yönetmelikler ile tarım çalışanları için hazırlanacak iş kanunu ve yönetmeliklerinin uygulanması birçok kadın tarım çalışanın karşılaştığı sorunlar için de çözüm olacaktır.

Mevsimlik tarım işçilerinin, aile fertleriyle birlikte göç etmeleri ve yaş-cinsiyet-iş ayrımı yapılmaksızın birlikte çalışmak zorunda olmaları, yaşadıkları sorunların çeşitliliğini arttırmakta ve bundan dolayı çözüm faaliyetlerinin uygulanmasında sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Dünya’da ve

Türkiye’de mevsimlik/göçmen tarım işçileri ve sorunları ile çalışmalar literatürde de yer almaktadır. Literatürde yer alan çalışmalara göre sıklıkla karşılaşılan sorunların başında barınma, ulaşım, hijyen, eğitim, beslenme ve sağlık hizmetlerinden yararlanamama gelmektedir (Fereli vd., 2016: 43; Engin 2017: 10-11). İş hukuku açısından değerlendirildiklerinde ise kayıt dışı çalışma, çalışanların ücretlerinin ödenmemesi/düzensiz ödenmesi, barınma, sağlık, eğitim, ulaşım vb. konularda işveren tarafından karşılanması gereken ücretlerin, çalışanlarının kendilerinin karşılamak zorunda olmaları gibi sorunlar bulunmaktadır. Özellikle iş hukuku açısından yaşanan sorunların büyük kısmının aracılar adı verilen tarım işçisi ile işveren arasında köprü görevi gören kişi/kişilerden kaynaklandığı belirlenmiştir (Uyan Semerci ve ark., 2014: 64; Dedeoğlu, 2018: 11-12). Bu sorunların çözümü için Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği, 2010 yılında yürürlüğe girmiştir ancak Dedeoğlu (2018a: 77-79) Adana ve Şanlıurfa bölgesinde yaptıkları çalışmada, aracı olarak adlandırılan çoğu kişinin belgeye sahip olmadığını, olmasına da ihtiyaç duymadıklarını raporlamışlardır. Bu nedenle tarımda iş aracılı ile ilgili daha fazla literatür çalışmasına paralel olarak ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından yasal denetimlerin ve yaptırımların uygulanmasına ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Ahioglu, S. Suna (2008), “Tarım Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği ve Risk Değerlendirmesi”, *Yüksek Lisans Tezi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü*, Türkiye.
- Akbiyık, Nihat (2008), “Türkiye’de Tarım Kesiminde İşgücü Piyasalarının Yapısı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24): 220-237.
- Akdolun Balkaya, Nevin, Gülşen Vural ve Kafiye Eroğlu (2014), “Gebelikte Belirlenen Risk Faktörlerinin Anne ve Bebek Sağlığı Açısından Ortaya Çıkardığı Sorunların İncelenmesi”. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(1): 6-16.
- Akın, Levent (2018), “Çalışma Hayatında Bulaşıcı Hastalıklar” <http://www.hisam.hacettepe.edu.tr/ismeslekhastaliklari/23CalismaHayatindaBulasiciHastaliklar.pdf> (31.03.2018)
- Akpınar, Teoman ve Kemal Özyıldırım (2016), “Trakya Bölgesi’nde Tarımsal Faaliyette Bulunan Çiftçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi”, *Çalışma ve Toplum*, 50: 1231-1270.
- Arıkan, İ., Tıraş Ü., Saraçoğlu D., Taşar M.A. ve Dallar Y., (2009), “Kene Isırığı Nedeniyle Başvuran Olguların Değerlendirilmesi”, *Ege Tıp Dergisi*, 48(1): 29-31.
- Akyıldız, Seçkin, Bülent Çakmak, Fazilet N. Alayunt ve N. Anıl Karakitapoğlu (2017), “Tarım Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Kültürünün Geliştirilmesinde Medyanın Etkisi”, *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi Özel Sayı: 22. Ulusal Ergonomi Kongresi*, Ergonomi2016: 257-261.

- Candan, Esin ve Semiha Özalp Günel (2013), "Türkiye'de Tarımda Kadın Emeği", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 19(1): 93-101.
- Coble, Joseph, Jane A. Hoppin, Lawrence Engel, Omur Cinar Elci, Mustafa Dosemeci, Charles F. Lynch ve Michael Alavanja(2002), "Prevalence of Exposure to Solvents, Metals, Grain Dust, and Other Hazards Among Farmers in the Agriculture Health Study", *Journal of Exposure Analysis and Environmental Epidemiology*, 12: 418-426.
- Çakmak, Bülent ve Fazilet N. Alayunt (2009), "İki Farklı Motorlu Tırpanın Titreşim ve Gürültü Değerlerinin Belirlenmesi", *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, 5(2): 167-173.
- Çalışır, S., Eryılmaz, T., Haciseferoğulları, H., Mengeş, H.O., 2007. Santrifüj Pompalarda Gürültü. *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi* 3(2): 105-110.
- Çelikel Yiğiter S., 2016. "Mevsimlik Tarım İşçileri ve Görünmeyen Riskleri", *2. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: "Göç, Yoksulluk ve İstihdam"*, 23-25 Eylül 2016 Konya/TÜRKİYE sayfa: 61-69.
- Çınar, Sidar ve Kuvvet Lordoğlu (2011), "Mevsimlik Tarım İşçileri: Marabadan Ücretli Fındık İşçiliğine", *III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü*, 24-25 Ekim 2011 Kocaeli/TÜRKİYE sayfa: 448-419.
- Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (ÇGÇY), 06.04.2004. Resmi Gazete Sayı: 25425.
- Dedeoğlu, Sanie (2018a), "Bir Yevmiye, Bir Yevmiyedir... Tarım Aracıları ve Türkiye'de Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği Raporu", *Kalkınma Atölyesi*, Eylül 2018, Ankara.
- Dedeoğlu, Sanie (2018b), "Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine", *Çalışma ve Toplum*, 1(56): 37-68.
- Dericioğlu, Nebahat Türkay (2010), "İş Kazası ve Meslek Hastalıkları Sigortası Prim Hesaplamaları", Yüksek Lisans Tezi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiye*.
- Engin, Fevzi (2017), "Doğu Karadeniz'de Çay Tarımında Çalışan Gürcü İşçilerin Çalışma Koşulları Üzerine Gözlemler", *Fiscaoeconomia*, 1(3): 1-13.
- Erkek, Seyda ve Hakan Karagöz (2009), "Kadının İş Hayatındaki Yeri ve Karşılaştığı Sorunlar", *Konya Ticaret Odası Etüd Araştırma Servisi*.
- Estlund, Cynthia L. (2002), "The Ossification of American Labor Law", *Columbia Law Review Association, Inc.*, 102(6): 1527-1612.
- Etherton, John R., John R. Myers, Roger C. Jensen, Julie C. Russell ve Richard W. Braddee (1991), "Agricultural Machine-Related Deaths", *American Journal of Public Health*, 81: 766-768.
- Fazlıoğlu, Aygül (2014), "Dezavantajlı Bir Aile Çiftliği Grubu Olarak "Mevsimlik Tarım İşçileri"". *Ulusal Aile Çiftliği Sempozyumu*, 30-31 Ekim 2014 Ankara/TÜRKİYE sayfa: 55-60.
- Fereli, Simay, Şule Aktaç ve Fatma Esra Güneş (2016), "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma Koşulları, Beslenme Durumları ve Görülen Sorunlar", *Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3): 36-47.
- Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik, 16 Ağustos 2013. Resmi Gazete Sayı: 28737.
- Görücü, İbrahim ve Nihat Akbıyık (2010), "Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçiliği: Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Hikmet Yurdu (Ocak-Haziran 2010)*, 3(5):189-219.
- Gülçubuk, Bülent (2012), "Tarımda Çocuk Emeği Sömürüsü ve toplumsal Duyarlılık", *Çalışma ve Toplum*, 33(2): 75-93.

- Güreşçi, Ertuğrul (2013), "İş Hukuku Kapsamında Tarımda Çalışanlar", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7: 122-139.
- HealthandSafetyAuthority (HSA), 2019. Fatal Accidents. https://www.hsa.ie/eng/Your_Industry/Agriculture_Forestry/Further_Information/Fatal_Accidents/
- Health and Safety Executive (HSE), 2019. Fatal Injuries in Agriculture, Forestry and Fishing in Great Britain. <http://www.hse.gov.uk/agriculture/pdf/agriculture-fatal-injuries-1718.pdf>
- Hoppln, Jane A., David M. Umbach, Stephanie J. London, Michael C. R. Alavanja ve Dale P. Sandler (2004), "DieselExhaust, Solvents, and Other Occupational Exposures as Risk Factors for Wheeze Among Farmers", *American Journal of Respiratory and Critical CareMedicine*, 169: 1308-1313.
- Hurst, Peter (2007), "Healthand Child Labor in Agriculture", *Food and Nutrition Bulletin*, 28(2): 364-371.
- International Labor Office (ILO) (2017), "Global Estimates of Child Labour", https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_575499.pdf (15.01.2019)
- İş Kanunu, 30 Haziran 2003. Resmi Gazete Sayı: 25134.
- İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (İSGK), 30 Haziran 2012. Resmi Gazete Sayı: 28339.
- İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği (İSGTS), 26 Aralık 2012. Resmi Gazete Sayı: 28509.
- Karabıyık, İlyas (2012), "Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 32(1): 231-260.
- Karadeniz, Oğuz (2011), "Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik" *Çalışma ve Toplum*, 2(29): 83-127.
- Karadeniz, Oğuz (2012), "Dünya'da ve Türkiye'de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Korunma Yetersizliği", *Çalışma ve Toplum*, 3(34): 15-75.
- Kaya, Mehmet ve Nuray Özgülner (2015), "Mevsimlik (Gezici/Geçici) Tarım İşçilerinin İki Yerleşim Birimindeki Yaşam Koşulları ve Sağlık Durumlarına Niteliksel Bakış", *TurkishJournal of PublicHealth*, 13(2): 115-126.
- Koruk, İbrahim (2010), "İhmal Edilen Bir Grup: Göçebe Mevsimlik Tarım İşçileri", *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık 2010: 18-22.
- Lordoğlu K., Etiler N. (2014), "Batı Karadeniz Bölgesinde Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliğinde Çalışan Çocuklar Üzerine Sınırlı Bir Araştırma", *Çalışma ve Toplum*, 2: 115-134.
- Marlenga, Barbara, Richard L. Berg, James G. Linneman, Robert J. Brison ve William Pickett (2007), "Changing the Child Labor Laws for Agriculture: Impact on Injury", *American Journal of Public Health*, 97(2): 276-284.
- Martin, Philip L. (2016), "Migrant Workers in Commercial Agriculture", *International Labour Office (ILO)*, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_538710.pdf(15.01.2019)
- Özguven, M. M. (2012), "Kapalı Alanlarda Kullanılan Bazı Hasat Sonrası Tarım Makinalarının Gürültü Haritalarının İncelenmesi", *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 9(3): 45-53.
- Pessina, Domenico ve Facchinetti, Davide (2017), "A Survey on FatalAccidentsforOverturning ofAgriculturalTractors in Italy", *Chemical Engineering Transactions*, 58: 79-84.
- Poole, Jill A. ve Debra J. Romberger (2012), "Immunological and Inflammatory Responses to Organic Dust in Agriculture", *Curren tOpinion in Allergy and Clinical Immunology*, 12(2): 126-132.

- Reed, Deborah B. ve Joy E. Wachs (2004), "The Risky Business of Production Agriculture: Health and Safety for Farm Workers", *Aaohn Journal*, 52(9): 401-409.
- Selek Öz, Cihan ve Enver Bulut (2013), "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Türk Hukuk Sistemi İçerisindeki Yeri", *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1):94-111.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2016), "İş Kazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri", <https://tuisag.com/2016-yili-is-kazasi-meslek-hastaliklari-istatistikleri/> (17.02.2019).
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 16 Haziran 2006. Resmi Gazete Sayı: 26200.
- Sümer, Sarp Korkut, Sait M. Say, Fikri Ege ve Alaettin Sabancı (2006), " Noise Exposed of the Operators of Combine Harvesters with and without a Cab", *Applied Ergonomics*, 37: 749-756.
- Şimşek, Zeynep ve İbrahim Koruk (2011), "The Effects of migratory seasonal farmwork on psychomotor development and growth among children ages 0-5 years in Southeastern Anatolia", *Turkish Journal of Public Health*, 9(3): 157-165.
- Şimşek, Zeynep (2012), "Mevsimlik Tarım İşçilerinin ve Ailelerinin İhtiyaçlarının Belirlenmesi Araştırması", *Harran Üniversitesi*, Kasım 2012, Ankara.
- Tabcu, Gönül (2015), "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Ortaokul Çağındaki Çocuklarının Eğitim Sorunlarının Sosyolojik Olarak İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Şubat 2015.
- Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği, 27.05.2010. Resmi Gazete Sayı: 27593.
- Tiryaki, Osman, Ramazan Canhilal ve Sümer Horuz(2010), "Tarım İlaçları Kullanımı ve Riskleri", *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 26(2): 154-169.
- Tunay, Metin ve Tuna Emir (2015), "Ormanlık Üretim İşlerinde İş Sağlığı ve Güvenliğinin Yasal Çerçeve Değerlendirilmesi", *Türkiye Ormanlık Dergisi*, 16(2): 195-202.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2011), "Hanehalkı İşgücü İstatistikleri", http://www.turkstat.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=25 (05.01.2019).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2013), " Çocuk İşgücü Anket Sonuçları", *02 Nisan 2013 Haber Bülteni*, Sayı: 13659 <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659> (05.02.2019).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018), "İstatistiklerle Çocuk", *18 Nisan 2018 Haber Bülteni*, Sayı: 27596 <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27596> (05.02.2019).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2019), "İşgücü İstatistikleri", *15 Ocak 2019 Haber Bülteni*, Sayı: 30680 <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30680> (03.02.2019).
- Uyan Semerci P., Erdoğan E., Kavak S. (2014), "Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği Araştırma Raporu", *Hayata Destek İnsani Yardım Derneği*, http://hayatadestek.org/yayinlarimiz/Mevsimlik_Gezici_Tar%C4%B1m_%C4%B0sciligi_%202014_Arast%C4%B1rma_Raporu.pdf (17.02.2019).
- Yağmur, Yurdagül ve İlkten Orhan Ergin (2017), "Mevsimlik Tarım İşçisi Kadınların Yaşam Koşulları ve Genital Hijyen Uygulamaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51): 614-620.
- Yıldırım, Cengizhan ve Ebubekir Altuntaş (2015), "Tokat İlindeki Traktör ve Tarım Makinaları Kullanımından Kaynaklanan İş Kazalarının İş Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 32(1): 77-90.
- Yurtlu Y.B., Demiryürek K., Bozoğlu M., Ceyhan V., (2012), "Çiftçilerin Tarım Makineleri Kullanımına İlişkin Risk Algıları", *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 49(1): 93-101.